

KORTLÆGNING AF KULTURMILJØER PÅ VEJ

Af Helle Nysted Andersen, *Bygningskultur 2015*

Kulturmiljøer: Kommunernes planlægning skal bidrage til at sikre vores kulturarv. Det handler ikke blot om bygningerne og deres kvaliteter, men også om værdifulde helheder eller miljøer. Med kommunalreformen i 2007 har kommunerne overtaget amternes arbejde med det, der i Planlovgivningen kaldes kulturmiljøer. Vi har set nærmere på begrebet og på, hvorfor det er så vigtigt.

Efterkrigstidens arkitekter tegnede rækkehuse, der var planlagte. Huse, som var i kontakt med terrænet og de grønne områders lige så velgennemtænkte og gennemplanlagte beplantning. Også udformningen af rækkehusene var anderledes end tidligere. Ofte blev husene placeret skævt i forhold til vejen; et greb, som var med til at forstærke hele oplevelsen af de savtaktede facaderækker, og som gjorde det muligt at skelne det enkelte hus fra alle de andre. Det var også et forsøg på at skabe private rum i en tæt plan samt på at tilgodese lys og orientering med verdenshjørnerne. Dengang var forstædernes praktiske, velbyggede og økonomisk opnåelige huse udtryk for en helt ny vision om, hvad der gør et godt liv. I dag er de levende kulturmiljøer.

Carlsro i Rødovre er sådan en bebyggelse, og én af dem, der blev udpeget, da kommunen i 2011 gennemførte en kortlægning af Rødovres byarkitektoniske kvaliteter. Med sit "organiske bebyggelsesmønster" og den gennearbejdede arkitektur er Carlsro eksempel på en klart defineret helhed i forstaden, som der står i kortlægningen, der først og fremmest havde til formål at beskrive de kendetegn, som er særlige for Rødovres identitet. Blandt andet altså de almene boligselskabers rækkehuse fra 1940'erne og 1950'erne.

Kommuner skal sikre kulturmiljøer

Men det er ikke kun i Rødovre, at helhederne er rykket op på agendaen i kommunernes arbejde med at sikre kulturarven. Det stærkere fokus skyldes især, at kommunerne har overtaget en vigtig opgave fra amterne – nemlig kortlægning og udarbejdelse af retningslinjer for kulturmiljøer – både på landet og i byen. Eller som arkitekt og konsulent, Lisbeth Øhrgaard, fra Kulturstyrelsen formulerer det:

"Det er en lovgivningsmæssig forpligtelse at kortlægge områderne og afgrænse dem geografisk, men

det vigtigste er, at kortlægningen og udpegningen af kulturmiljøerne giver både kommunen og borgerne et klart billede af, hvad man vil i fremtiden."

Problematikken er, at vi i mange typer områder mangler viden om de kvaliteter, der gør stederne unikke. Kvaliteterne knytter sig ikke nødvendigvis til en enkeltstående bygning, men for eksempel til en bebyggelsesplan, der sætter sig særlige spor og bidrager til oplevelsen af et bestemt miljø. Når vi kender kvaliteterne, kan de indgå som grundlag for de fornyelsesinitiativer, som der i mange kommuner arbejdes på. På samme måde som med Carlsro i Rødovre er Kartoffelrækkerne i København, forstadsområder som Høje Gladsaxe og store, sammenhængende industrianlæg som Danfoss i Nordborg og Maglemølle Papirfabrik i Næstved eksempler på miljøer, hvor værdierne knytter sig til helheden og ikke kun til en enkeltstående bygning.

Akut behov for overblik

Registreringen af kulturmiljøerne trækker tråde tilbage til 1987, da den daværende Planstyrelse igangsatte et samarbejde om udarbejdelsen af kommuneatlaser sammen med kommunerne. Her blev 75 kommuneatlaser udarbejdet med registrering af bygninger og bymiljøer, der var opført før 1940. Registreringerne omfattede mange af de større byer, herunder adskillige købstæder, og resultatet var i første omgang et langt bedre overblik over denne type værdier, der samtidig kunne tjene som administrationsgrundlag.

Senere blev kommuneatlaserne afløst af kulturmiljøatlaser, hvor der netop skulle fokuseres på helheder og bevaringsværdige kulturmiljøer i byer og det åbne land. Mange steder mangler de nyere bygninger og bymiljøer dog stadig at blive beskrevet, og det samme gælder til en vis grad bygninger og miljøer, der knytter sig til den industrielle produktion og bebyggelserne i det åbne land.

I dag står mange lokalområder i en situation, hvor industrien og landbruget markant har ændret karakter, mens befolkningen rykker sammen omkring stor-

Rødovre gennemførte i 2011 en kortlægning af hele kommunen. Formålet var bl.a. at beskrive, hvad der kendetegner identiteten, og udvikle nye metoder og redskaber, der kan styrke beslutningsgrundlaget. Foto: Jens V. Nielsen.

byerne. Det er en udvikling, som stiller store krav til planlægningen, og behovet for at få overblik over værdierne er blevet akut. Ikke mindst dér, hvor bygningerne står tomme, eller dér hvor der opstår behov for nye boliger, erhverv og infrastruktur. Ofte står disse områder – i kortlægnings- og registreringsammenhæng – som blanke områder på kortet.

To metoder

Frem til 2007 blev begrebet 'kulturmiljøer' brugt i regionplanlægningen, men med strukturreformen og afskaffelsen af regionplanerne, er arbejdet overført til kommuneplanerne. Når kommunen skal i gang med kortlægningsarbejdet, gør de typisk brug af to beslægtede tilgange til kortlægning, vurdering og udpegning af de arkitektoniske og kulturhistoriske bevaringsværdier: KIP og SAVE.

De to kortlægningsmetoder kan bruges til at beskrive værdifulde helheder eller miljøer, og de kan supplere, men ikke erstatte hinanden. Den tilgang, man vælger, afhænger af planlægningens konkrete formål. For mens KIP fokuserer på de kulturhistoriske værdier og kræver en geografisk afgrænsning, har SAVE de arkitektoniske værdier som omdrejningspunkt.

KIP og kulturmiljøerne

Men først lidt om baggrunden for betegnelsen 'kulturmiljø'. Begrebet blev udviklet til amterne i midten af 1990'erne for at udpege spor, træk og strukturer, der afspejler menneskelig aktivitet i det åbne land gennem tiderne – samt for at kunne vurdere kulturmiljøets sårbarhed overfor ændringer så som opførelse af nybyggeri eller fjernelse af beplantning.

Begrebet 'kulturmiljø' henviser til et geografisk afgrænset område, der ved sin fremtræden afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling. Det omfatter bl.a. købstæder, stationsbyer, landsbyer, herregårdsmiljøer, forstadskvarterer eller industriområder.

Kulturmiljøerne kortlægges typisk ved hjælp af Kulturhistorien i planlægningen (KIP), en kulturhistorisk systematik for afgrænsning og udpegning af kulturmiljøer i det åbne land. Kortlægningen er en forudsætning for at kunne udpege de værdifulde kulturmiljøer i byerne og i det åbne land. Men ser man efter i de enkelte regionplaner, er der stor forskel på hvor mange kulturmiljøer, der er blevet udpeget: Nogle regionplaner har udpeget omkring 50 kulturmiljøer, mens andre rummer helt op mod 400.

Forskellene handler ofte om skala, og om hvordan man har valgt at afgrænse et kulturmiljø. I regionplaner med få udpegninger var tendensen, at én udpegning kunne rumme flere kulturmiljøer, da udpegningen ofte knyttede sig til et geografisk afgrænset område. En sådan udpegning kunne omfatte alt fra stenalder-

boplads, kloster, hovedgård og nedlagt landsby til tingsted. Omvendt var der i regionplaner med mange udpegninger tendens til, at hver kulturmiljøudpegning generelt kun omfattede ét kulturmiljø, f.eks. et fiskerleje. Ud over forskellene, i hvilken skala de enkelte kulturmiljøer befinder sig i, afspejler de regionale forskelle også forskellige tilgange til prioritering. Der ligger i princippet en slags prioritering hele vejen gennem arbejdet fra kortlægningsfasen til den endelige udpegning af værdifulde kulturmiljøer. Den prioritering bygger på dels faglige kriterier – som f.eks. hvad der er det mest karakteristiske eller sjældne i det pågældende miljø – dels en vis portion pragmatisme.

I den endelige vurdering af, om et kulturmiljø kan klassificeres som så værdifuldt, at det bør sikres gennem planlægningen, vil der indgå en lang række kriterier, der varierer fra sted til sted. Typisk ser man bl.a. på, hvor unikt eller sjældent miljøet er, hvorvidt det er repræsentativt som type, f.eks. som hovedgårds- eller landsbymiljøer, industrimiljøer. Om det er et egnesspecifikt og autentisk miljø med en god bevaringstilstand, høj identitets-, oplevelses- og fortælleleværdi, samt hvilken funktion der har præget miljøet. Man ser på, om vandmøllen eller havnen stadig er i drift, om stationen i et stationsbymiljø er i funktion, eller om miljøet fortsat kan bevares som 'et levende miljø'.

SAVE og de bebyggede strukturer

Den anden metode, som kommunerne kan gøre brug af, er SAVE, som står for Survey and Architectural Values in the Environment. På dansk: registrering af de arkitektoniske værdier i miljøet. Metoden er udviklet i sidst i 1980'erne og er siden revideret til den form, den har i dag. Traditionelt har SAVE været anvendt til at vurdere bevaringsværdierne i de enkelte bygninger og kortlægge større bystrukturers dominerende træk.

Med revideringen af vejledningen til SAVE lagde Kulturstyrelsen i 2011 imidlertid større vægt på arbejdet med 'bebyggede strukturer'. Begrebet dækker over sammenhængende bebyggelser, der kan rumme en eller flere delstrukturer; f.eks. en købstad, en stationsby, en landsby, et herregårdsmiljø, et forstadskvarter eller et industriområde. På mange måder et skalaniveau, der svarer til kulturmiljøerne og lokalplanarbejdet.

I kortlægningen af de sammenhængende bebyggelser ser man på dominerende træk som markante bygninger, monumenter eller byrum, der fremtræder særlig karakteristisk for et område. Dernæst gennemgår man bebyggelsesmønstre som eksempelvis matrikelstrukturer, vejnet eller stiftorløb. Og endelig registrerer man bebyggelsens elementer. Detaljer i gaderummet, en særlig markant husrække eller en helstøbt række af allétræer for eksempel.

Resultaterne kan i mange sammenhænge anvendes

des i lokalplanlægningen, helhedsplanlægningen eller i kommuneplanlægningen. Ved at beskrive og fastlægge bygningshøjder, taghældninger, vejbredder eller markante beplantningsmæssige træk kan man gennem planlægningen sikre gode rammer for, at kvaliteterne bevares og styrkes gennem udviklingen. Også selvom enkelte bygningsdetaljer ændres.

Kortlægning i gang

Mange kommuner er allerede langt i arbejdet med at kortlægge de lokale kulturmiljøer, og det giver god mening at placere ansvaret her, mener man i Kulturstyrelsen:

”Kommunerne og i særdeleshed museerne har et rigtig godt kendskab til de lokale kulturmiljøer, og borgernes bidrag i form af f.eks. historier fra de lokale virksomheder er meget vigtige”, forklarer Lisbeth Øhrgaard og tilføjer: ”Udpegningen af kulturmiljøerne er med til at give stederne identitet, og de lokale fortællinger kan betyde, at et område pludselig får en ny betydning for borgerne”.

Det kommer man måske til at opleve i Næstved, hvor kommunens fokus på helheder har ført til, at der nu er udpeget godt 100 bevaringsværdige kulturmiljøer, blandt andet Ny Maglemølle Papirfabrik og ladepladsen Karrebæksminde. I samme åndedrag har kommunen også fastlagt retningslinjer, der skal beskytte kulturmiljøerne fremover. Også i Randers har man foretaget en registrering af samtlige landsbyer i den ny kommune, primært med fokus på de gamle, oprindelige dele af landsbyerne, landsbyernes fysiske tilstand, de bevaringsværdige bygninger og miljøer samt landsbyens samspil med landskabet. I Rødovre har man også arbejdet med kulturmiljøer. I forbindelse med en kortlægning i 2011 blev kommunen inddelt i 41 kvarterer. Kvarterer, som dels var defineret på baggrund af områdets historie, dels blev beskrevet ud fra markante bebyggelses- og landskabsstrukturer.

Det handler om helheden

Som for eksempel Carlsro: Et helt almindeligt rækkehusområde, der ved nærmere eftersyn rummer en del af historien om velfærdssamfundets opbygning. Carlsro tilbyder et lille kig ind i efterkrigstidens forestillinger om Det Gode Liv i form af nye boliger, børnehaver, butikker og grønne omgivelser. Og sådan er det jo. I kulturmiljøerne kan vi aflæse fortidens drømme og håb. Og derfor ligger kulturmiljøernes værdi heller ikke i det enkelte hus, men i hele kvarteret, bymidten eller industriområdet. Det handler om helheden. Med kommunernes kortlægning får vi nu et kvalificeret grundlag for at udvikle historiske områder og bringe dem ind i fremtiden. Med respekt for fortiden. Derfor er blikket på kulturmiljøerne så vigtigt.

Øverst: Maglemølle Papirfabrik er et eksempel på et stort, sammenhængende industrialanlæg, som er blevet udpeget som kulturmiljø. Foto: Dansk Bygningsarv. Midterst: Karrebæksminde er anlagt i 1800-tallet som ladeplads for Næstved. I dag er stedet udpeget som kulturmiljø. Foto: Kulturstyrelsen. Nederst: I 2011 blev alle landsbyer i Randers Kommune registreret. Her ses gadekæret i Lem. Foto: Jeannot Huyott.